СУДЬЯЛИК КОРПУСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ИНСТИТУЦИОНАЛ МЕХАНИЗМЛАРИ

Жамолов Азизжон Нодир ўғли
Одил судлов академияси
jamolov.azizjon@mail.ru

Аннотация. *Тадқиқотда суд ҳокимияти мустақиллиги, судьяларнинг касбий компетентлиги, ҳисобдорлиги, шаффофлиги ва процессуал кафолатлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликка алоҳида эътибор қаратилади. Функционал қиёсий ҳуқуқий ёндашув асосида бир хил номдаги органлар эмас, балки судьяларни танлаш, баҳолаш, малакасини ошириш, лавозим бўйича ўсиши ва интизомий жавобгарлигига оид ўхшаш функцияларни бажарувчи институтлар таққосланади.*

Калит сўзлар: *судьялар малакаси, малака ҳайъатлари, суд ҳокимияти мустақиллиги, ҳисобдорлик, суд бошқаруви, интизомий жавобгарлик, қиёсий ҳуқуқ.*

Abstract. *The study focuses on the relationship between judicial independence, professional competence, accountability, transparency, and procedural safeguards. Applying a functional comparative legal approach, the study compares not merely institutions bearing similar names, but institutions performing comparable functions in the selection, qualification, evaluation, promotion and disciplinary accountability of judges.*

Keywords: judicial qualification; judicial qualification boards; judicial independence; judicial accountability; judicial governance; judicial evaluation; disciplinary liability; comparative law.

Аннотация. *Особое внимание уделяется взаимосвязи судебной независимости, профессиональной компетентности, подотчётности, прозрачности и процессуальных гарантий. На основе функционального сравнительно-правового подхода сопоставляются не только органы с одинаковыми наименованиями, но прежде всего институты, выполняющие сопоставимые функции в сфере отбора, квалификации, оценки, продвижения и дисциплинарной ответственности судей.*

Ключевые слова: *квалификация судей, квалификационные коллегии, независимость судебной власти, подотчётность, судебное управление, дисциплинарная ответственность, сравнительное право.*

Кириш

Суд ҳокимиятининг самарадорлиги кўп жиҳатдан судьяларнинг касбий тайёргарлиги, ҳуқуқий билими, амалий кўникмалари ва юксак ахлоқий стандартларга риоя қилишига боғлиқ. Шу билан бирга, судьянинг касбий фаолиятини баҳолаш тизими судья мустақиллигини чеклайдиган воситага айланмаслиги керак. Ушбу икки талабни бир вақтнинг ўзида таъминлаш судьялар малакасини баҳолашга доир институционал механизмларнинг асосий вазифаларидан биридир.

Замонавий суд тизимида судьяларнинг касбий фаолиятини баҳолаш фақат малака даражасини аниқлаш билан чекланмайди. У судьяларни танлаш, касбий тайёрлаш, малака ошириш, аттестациядан ўтказиш, лавозим бўйича ривожланиш, судьялик этикасига риоя этиш ва интизомий жавобгарлик масалалари билан узвий боғлиқ.

Шу сабабли судьялар малака ҳайъатларининг ҳуқуқий мақоми ва ваколатларини алоҳида институт сифатида эмас, балки суд ҳокимиятини бошқаришнинг яхлит тизими таркибида ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Халқаро тажриба ҳам ягона институционал модел мавжуд эмаслигини кўрсатади. Айрим давлатларда судьяларнинг касбий масалалари махсус судьялар кенгашлари орқали ҳал этилса, бошқа давлатларда ушбу функциялар бир нечта институтлар ўртасида тақсимланган. Айрим тизимларда судьяларни баҳолаш ва касбий ривожлантириш механизмлари марказлашган бўлса, бошқаларида суд маъмурияти, судьялар кенгашлари ва махсус комиссиялар ўртасида тақсимланган.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон учун хорижий институтни тўғридан-тўғри кўчириш эмас, балки унинг самарали функционал элементларини миллий ҳуқуқий тизимга мослаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқотнинг асосий мақсади судьяларнинг малакаси ва касбий фаолиятини баҳолашга хизмат қилувчи институционал механизмларни ўрганиш ҳамда Ўзбекистон шароитида судья мустақиллиги ва ҳисобдорлигини уйғунлаштирувчи ёндашувни ишлаб чиқишдан иборат.

Судьялар малакасини баҳолашнинг институционал аҳамияти

Судьялар малакасини баҳолаш тизими учта асосий вазифани бажаради.

Биринчидан, у судьянинг касбий компетентлигини таъминлайди. Судья замонавий қонунчиликни билиши, ҳуқуқий нормаларни тўғри талқин қилиши, процессуал қоидаларни тўғри қўллаши ва асосланган қарор қабул қилиши лозим.

Иккинчидан, малака баҳолаш тизими судьянинг касбий ривожланишига хизмат қилади. Баҳолаш натижалари орқали судьянинг қайси соҳаларда қўшимча билим ва кўникмаларга эҳтиёжи борлигини аниқлаш мумкин.

Учинчидан, мазкур тизим судьялик касбининг обрўси ва жамоатчилик ишончини таъминлашга хизмат қилади. Судьялик лавозимига қўйиладиган талаблар аниқ ва объектив бўлса, суд тизимида профессионал стандартлар ҳам мустаҳкамланади.

Бироқ малака баҳолашнинг муҳим чегараси мавжуд. Судьянинг мустақиллиги унинг қабул қилган ҳар бир қарорининг маъмурий орган томонидан қайта баҳоланишини истисно этади.

Судьянинг қарорини фақат қарорнинг мазмуни кимгадир ёқмагани учун салбий баҳолаш судья мустақиллигига хавф туғдириши мумкин. Шунинг учун баҳолаш тизими судьянинг ҳуқуқий билими, процессуал кўникмаси, ахлоқий хулқ-атвори, ишни ташкил этиши ва касбий ривожланиши каби объектив мезонларга таяниши зарур.

Япония тажрибаси шу нуқтаи назардан эътиборга лойиқ. У ерда судьяларнинг касбий фаолияти мунтазам баҳоланади. Бунда ишларни кўриб чиқиш қобилияти, ташкилий кўникмалар ва судьялик лавозими учун зарур бошқа касбий сифатлар ҳисобга олинади. Шу билан бирга, маъмурий баҳолаш судьянинг муайян иш бўйича ҳуқуқий нуқтаи назарини назорат қилиш воситасига айланмаслиги керак.

Демак, судья малакасини баҳолашда “касбий фаолиятни баҳолаш” ва “суд қарорининг мазмунини назорат қилиш” тушунчаларини аниқ ажратиш зарур.

Халқаро стандартлар ва хорижий тажрибанинг асосий йўналишлари

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Суд ҳокимияти мустақиллигига оид асосий принциплари судьялик лавозимига номзодларнинг ҳалоллиги, қобилияти, ҳуқуқ соҳасидаги тегишли тайёргарлиги ва малакасига алоҳида эътибор қаратади.

Европа Кенгашининг судьялар мустақиллиги, самарадорлиги ва мажбуриятларига оид стандартлари эса судьяларни танлаш ва уларнинг касбий фаолияти бўйича қарорлар объектив мезонларга асосланиши лозимлигини таъкидлайди.

Европа судьялари маслаҳат кенгаши ҳам судьялар кенгашларининг ягона универсал модели мавжуд эмаслигини қайд этади. Ҳар бир давлат ўзининг конституциявий тузилиши ва ҳуқуқий анъаналарига мос институционал механизмни шакллантириши мумкин.

Шу билан бирга, халқаро стандартлар бир қатор умумий талабларни белгилайди. Улар қуйидагилардан иборат:

1. судьялар мустақиллигини таъминлаш;
2. объектив малака мезонларини белгилаш;
3. судьяларнинг касбий компетентлигини таъминлаш;
4. қарор қабул қилиш жараёнида процессуал кафолатларни таъминлаш;
5. интизомий жараёнларда холисликни таъминлаш;
6. қарорларни асослаш;
7. самарали қайта кўриб чиқиш имкониятини таъминлаш;
8. институционал шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлаш.

Хорижий тажрибани ўрганишда институтларнинг номига эмас, улар бажарадиган функцияларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

АҚШда суд бошқаруви биргина институтга тўлиқ юкланмайди. Судьялар конференцияси, апелляция округларининг суд кенгашлари ва бошқа махсус механизмлар турли вазифаларни бажаради.

Бундай тақсимотнинг муҳим жиҳати шундаки, судьяларнинг касбий фаолияти, суд маъмурияти ва интизомий масалалар бўйича ваколатлар бир нечта институт ўртасида тақсимланади.

Ушбу ёндашув Ўзбекистон учун функцияларни ҳаддан ташқари бир институтда жамлаш билан боғлиқ хавфларни баҳолаш нуқтаи назаридан аҳамиятли.

Германияда судьялар мустақиллиги конституциявий даражада кафолатланган. Судьялар фақат қонунга бўйсунади.

Федерал тузилиш сабабли судьяларни танлаш ва бошқариш билан боғлиқ айрим механизмлар Федерация ва ерлар даражасида турлича ташкил этилган.

Германия тажрибасининг муҳим жиҳати ваколатларни аниқ белгилаш ва судьялар мустақиллигини конституциявий кафолатлар билан ҳимоя қилишдан иборат.

Францияда Судьялар олий кенгаши конституциявий институт сифатида фаолият юритади. У судьяларни тайинлаш, этика ва интизом масалаларида муҳим функцияларни бажаради.

Ушбу институтда судьялар билан бир қаторда суд тизимидан ташқари бўлган аъзоларнинг иштироки ҳам мавжуд.

Франция тажрибаси судьяларнинг касбий ўзини ўзи бошқариши ва жамоатчилик олдидаги институционал легитимлик ўртасида мувозанат яратиш масаласини кўрсатади.

Жанубий Кореяда судьяларни танлаш, касбий тайёрлаш, лавозим бўйича ривожланиш ва суд маъмурияти бир-бири билан яқин боғланган.

Бундай интеграция касбий стандартларни бирхиллаштириш ва судьяларнинг касбий ривожланишини тизимли ташкил этиш имконини беради. Бироқ касбий фаолият, баҳолаш ва лавозим бўйича ривожланиш механизмларининг ҳаддан ташқари бирлашиши судьяга институционал таъсир хавфини ҳам келтириб чиқариши мумкин.

Шунинг учун интеграция билан бирга аниқ процессуал кафолатлар ҳам зарур.

Ўзбекистондаги мавжуд тизим ва уни ривожлантириш зарурати

Ўзбекистонда судьялар малакасини баҳолаш билан боғлиқ институционал механизмлар шаклланган.

Конституциянинг 135-моддаси Судьялар олий кенгашини судьялар ҳамжамияти органи сифатида белгилайди. У судьяларнинг мустақиллигига оид конституциявий принципга риоя этилишини таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди.

Конституциянинг 136-моддаси судьяларнинг мустақиллигини кафолатлайди. Судьялар фақат Конституция ва қонунга бўйсунади. Одил судловни амалга оширишга аралашишга йўл қўйилмайди.

Судьялар малака ҳайъатлари эса судьяларнинг касбий ва интизомий фаолияти билан боғлиқ қатор вазифаларни бажаради. Уларнинг ваколатлари қаторига малака даражаларини бериш, интизомий жавобгарлик масалаларини кўриб чиқиш, судьянинг ваколатларини тўхтатиш ёки муддатидан олдин тугатиш билан боғлиқ масалалар, судья дахлсизлиги ва судьялик қасами ҳамда одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш масалалари киради.

Сўнгги йилларда судьяларни танлаш ва тайёрлаш жараёнларида ҳам тизимли ёндашув кучаймоқда. Одил судлов академиясида судьяликка номзодларни касбий қайта тайёрлаш жараёнида психологик тест, хорижий тил, махсус судьялик тестлари, ёзма имтиҳон ва индивидуал суҳбат каби босқичлардан фойдаланилади.

Бу жараёнлар судьялик касбига киришдан бошлаб кейинги касбий ривожланишгача бўлган ягона тизимни шакллантириш имкониятини яратади.

Бироқ мазкур институтлар ўртасидаги функционал муносабатларни янада аниқлаштириш зарур. Хусусан, судьяларни танлаш, тайёрлаш, малакасини баҳолаш, хизмат фаолиятини баҳолаш, лавозим бўйича ривожлантириш ва интизомий жавобгарлик механизмлари ўртасидаги ваколатлар чегараси аниқ бўлиши керак.

Бу масалада икки қарама-қарши хавф мавжуд.

Биринчи хавф — ваколатларни ҳаддан ташқари марказлаштириш.

Агар битта институт судьяни танлаш, малакасини баҳолаш, лавозимга тавсия қилиш, интизомий иш юритиш ва ваколатини тугатишга оид кенг ваколатларни бир вақтда амалга оширса, судья ушбу институтга ортиқча даражада институционал боғлиқ бўлиб қолиши мумкин.

Иккинчи хавф — ҳаддан ташқари парчаланиш.

Агар бир хил ёки ўхшаш функцияларни кўплаб институтлар бажарса, мезонлар турлича қўлланиши, вазифалар такрорланиши ва қарор қабул қилиш жараёнлари чўзилиши мумкин.

Шунинг учун энг мақбул ёндашув функцияларнинг оқилона тақсимланиши ва улар ўртасида аниқ мувофиқлаштириш механизмларини яратишдан иборат.

Хорижий тажриба ва халқаро стандартларни умумлаштириш натижасида Ўзбекистонда судьялар малакасини баҳолаш тизимини такомиллаштириш учун бир нечта муҳим йўналишни ажратиш мумкин.

Биринчи йўналиш. Институционал мустақиллик

Судьялар малака ҳайъатларининг ҳуқуқий мақоми ва асосий ваколатлари қонун даражасида аниқ белгилаб қўйилиши лозим. Ҳайъатлар касбий масалалар бўйича қарор қабул қилишда ташқи маъмурий ёки сиёсий таъсирдан ҳимояланган бўлиши керак.

Иккинчи йўналиш. Мувозанатли таркиб

Ҳайъат таркибида судьялик фаолиятини яхши биладиган тажрибали ҳуқуқшунослар билан бир қаторда зарур ҳолларда суд тизимидан ташқари малакали мутахассислар иштирокини ҳам таъминлаш мумкин.

Бунда ташқи аъзолар учун ҳуқуқий билим, касбий тажриба, ҳалоллик ва юқори профессионал обрў каби объектив талаблар белгиланиши керак.

Учинчи йўналиш. Аъзоларни танлашнинг объектив мезонлари

Ҳайъат аъзолари учун олдиндан белгиланган ва жамоатчиликка маълум бўлган мезонлар ишлаб чиқилиши зарур. Мезонлар касбий тажриба, ҳуқуқий билим, судьялар этикаси соҳасидаги тушунча, ҳалоллик, институционал обрў ва манфаатлар тўқнашувининг мавжуд эмаслиги каби талабларни қамраб олиши мумкин.

Тўртинчи йўналиш. Муддат ва ротация

Ҳайъат аъзолари учун аниқ хизмат муддати белгиланиши ва оқилона ротация механизми жорий қилиниши мақсадга мувофиқ.

Ротация институционал манфаатларнинг ҳаддан ташқари кучайишининг олдини олиши мумкин. Бироқ ротация касбий тажрибанинг узлуксизлигини ҳам таъминлаши керак.

Бешинчи йўналиш. Интизомий жараёнларни функционал ажратиш

Интизомий ишни бошлаш, далилларни йиғиш ва якуний қарор қабул қилиш функцияларини бир-биридан ажратиш муҳим.

Бир институт ишни ўрганиши ва материалларни тайёрлаши, бошқа ваколатли орган эса якуний қарор қабул қилиши мумкин.

Бу ёндашув манфаатлар тўқнашуви хавфини камайтиради ва судьянинг процессуал ҳуқуқларини кучайтиради.

Олтинчи йўналиш. Асослантирилган қарор

Малака ҳайъатларининг қарорлари етарлича асосланган бўлиши керак.

Асослантирилган қарор учта муҳим вазифани бажаради. У судьяга қарорнинг сабабларини тушуниш имконини беради. У юқори турувчи ёки қайта кўриб чиқувчи органга қарорни текшириш имконини яратади. Шу билан бирга, у институционал ишончни мустаҳкамлайди.

Еттинчи йўналиш. Шаффофлик ва махфийлик мувозанати

Малака мезонлари, процедуралар, умумий статистика, йиллик ҳисоботлар ва интизомий амалиёт бўйича умумлаштирилган маълумотлар очиқ бўлиши мумкин.

Бироқ шахсий маълумотлар, хизмат сирлари ва қарор қабул қилишнинг ҳимоя қилиниши лозим бўлган ички материаллари ошкор этилмаслиги керак.

Шу маънода шаффофлик барча маълумотларни очиш эмас, балки ҳисобдорликни таъминлайдиган оқилона очиқлик сифатида тушунилиши лозим.

Саккизинчи йўналиш. Рақамлаштириш

Замонавий малака тизими рақамли технологиялардан самарали фойдаланиши мумкин.

Ягона электрон тизим орқали судьяларнинг малака маълумотлари, баҳолаш жараёнлари, процессуал муддатлар, манфаатлар тўқнашуви декларациялари, интизомий ишлар ва статистик маълумотларни тизимлаштириш мумкин.

Бироқ рақамлаштириш судьянинг касбий фаолиятига оид якуний қарорларни автоматик қабул қилишни англатмаслиги керак. Рақамли тизим маълумотларни тизимлаштиради, инсон эса касбий қарор қабул қилади.

Таклиф этилаётган институционал архитектура

Юқоридаги ёндашувлар асосида Ўзбекистонда судьяларнинг касбий ривожланишини ягона институционал цикл асосида ташкил этиш мумкин.

Ушбу циклни қуйидагича ифодалаш мумкин:

Танлаш → касбий тайёрлаш → малака → баҳолаш → касбий ривожланиш → ҳисобдорлик → қайта тайёрлаш

Бунда ҳар бир институт ўз функциясига эга бўлиши лозим.

Судьялар олий кенгаши суд ҳокимиятини ўзини ўзи бошқариш соҳасида стратегик ва мувофиқлаштирувчи функцияларни амалга оширади.

Судьялар малака ҳайъатлари судьяларнинг касбий малакаси, баҳолаши ва қонун билан белгиланган бошқа ихтисослаштирилган функцияларни амалга оширади.

Одил судлов академияси судьяларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малака ошириш ва касбий ривожланиш жараёнларини таъминлайди.

Бунда мазкур институтлар ўртасидаги ваколатлар аниқ ажратилиши керак.

Таклиф этилаётган моделнинг асосий ғояси барча ваколатларни битта институтга бериш эмас. Аксинча, ўзаро боғлиқ функцияларни ягона тизим доирасида мувофиқлаштириш ва ҳар бир функция учун аниқ институционал масъулият белгилашдан иборат.

Бундай ёндашув икки мақсадни бир вақтда таъминлашга қаратилган.

Биринчи мақсад — судьяларнинг юқори касбий даражасини таъминлаш.

Иккинчи мақсад — судьянинг мустақиллигига асоссиз таъсир кўрсатишга йўл қўймаслик.

Шу нуқтаи назардан, судьялар малака ҳайъатларининг самарадорлигини фақат уларнинг ваколатлари кўлами билан эмас, балки ушбу ваколатларни амалга ошириш тартиби, қарорларнинг асосланганлиги, процессуал кафолатлар ва институционал мустақиллик билан баҳолаш лозим.

Хулоса

Судьяларнинг малакасини баҳолаш тизими суд ҳокимиятининг касбий салоҳиятини таъминлашда муҳим институционал механизм ҳисобланади. Бироқ ушбу механизм судьяларнинг мустақиллиги билан узвий боғлиқ ҳолда шакллантирилиши лозим.

Халқаро стандартлар ягона институционал моделни белгиламайди. АҚШ, Германия, Франция, Япония ва Жанубий Корея тажрибалари судьяларни танлаш, малакасини баҳолаш, касбий ривожлантириш ва интизомий жавобгарлик масалалари турли шаклларда ташкил этилиши мумкинлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, мазкур моделлардан умумий принципларни ажратиб олиш мумкин. Улар қаторига судьялар мустақиллиги, касбий компетентлик, объектив мезонлар, ҳисобдорлик, процессуал адолат, асослантирилган қарорлар, шаффофлик ва самарали қайта кўриб чиқиш механизмлари киради.

Ўзбекистон учун хорижий моделларни тўлиқ кўчиришдан кўра, уларнинг функционал жиҳатдан самарали элементларини миллий ҳуқуқий тизимга мослаштириш мақсадга мувофиқ.

Бунда судьялар малака ҳайъатларининг институционал мустақиллигини мустаҳкамлаш, аъзоларни танлашнинг объектив мезонларини белгилаш, муддат ва ротация механизмларини такомиллаштириш, интизомий жараёнларни функционал жиҳатдан ажратиш, судьяларни баҳолашнинг аниқ мезонларини ишлаб чиқиш ва процессуал кафолатларни кучайтириш муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, Судьялар олий кенгаши, судьялар малака ҳайъатлари ва Одил судлов академияси ўртасидаги функционал муносабатларни янада аниқ белгилаш судьялик касбининг ягона профессионал циклини шакллантиришга хизмат қилиши мумкин.

Тадқиқотнинг асосий хулосаси шундан иборатки, судья мустақиллиги ва судьянинг ҳисобдорлиги бир-бирига зид талаблар эмас. Мустақиллик судьяни ташқи ва асоссиз таъсирдан ҳимоя қилади. Ҳисобдорлик эса суд ҳокимиятида касбий стандартлар, ҳалоллик ва жамоатчилик ишончини таъминлайди.

Шу сабабли Ўзбекистон учун самарали институционал модел ушбу икки талаб ўртасида мувозанатни таъминлаши лозим. Бундай ёндашув судьялар малака ҳайъатларини нафақат назорат қилувчи, балки судьяларнинг касбий салоҳияти, этикаси ва суд ҳокимияти мустақиллигини бир вақтда таъминловчи муҳим институт сифатида ривожлантириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Garoupa N., Ginsburg T. Guarding the Guardians: Judicial Councils and Judicial Independence // American Journal of Comparative Law. 2009. Vol. 57. No. 1. P. 103–134.
2. Kosař D. Beyond Judicial Councils: Forms, Rationales and Impact of Judicial Self-Governance in Europe // German Law Journal. 2018. Vol. 19. No. 7. P. 1567–1612.
3. United Nations. Basic Principles on the Independence of the Judiciary. 1985.
4. Consultative Council of European Judges. Opinion No. 24 on the Evolution of the Councils for the Judiciary and Their Role in Independent and Impartial Judicial Systems. 2021.
5. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to Member States on Judges: Independence, Efficiency and Responsibilities. 2010.
6. Consultative Council of European Judges. Opinion No. 27 on Judicial Disciplinary Liability. 2024.
7. Constitution of the Republic of Uzbekistan.
8. Law of the Republic of Uzbekistan “On Courts”.
9. Law of the Republic of Uzbekistan “On the Supreme Judicial Council”.
10. Regulations on Qualification Boards of Judges of the Republic of Uzbekistan.